

RADIM PERLÍN, SILVIE KUČEROVÁ, ZDENĚK KUČERA

TYPOLOGIE VENKOVSKÉHO PROSTORU ČESKA

PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): A Typology of Rural Space in Czechia according to its Potential for Development. *Geografie*, 115, No. 2, pp. 161–187. – The objective of this article is the regional differentiation of rural space in Czechia, which is defined as the territory of rural municipalities of up to 3,000 inhabitants. The ultimate determination of particular types of rural space is realized at the level of authorized municipal authorities. Current socioeconomic characteristics of rural municipalities in Czechia are compiled and used for analysis. These characteristics were selected on the basis of their potential to represent important socioeconomic phenomena, processes and factors that are typical for the Czech countryside and that influence the development of rural municipalities. Four statistically significant components are identified through the statistical analysis of the indicated data at the level of authorized municipal authorities, namely: *size, growth, human potential and housing*. Different combinations of these components enable us to define eight main types of rural space, in terms of potential for development. This provides evidence to confirm our affirmation that rural space in Czechia is not homogenous. The results of the statistical analyses conducted also show that the basic differentiation of the Czech countryside is determined by the geographical location of particular areas.

KEY WORDS: typology of rural space – differentiation of rural municipalities – component analysis – authorized municipal authorities – Czechia.

Príspevek vznikl v rámci řešení grantových projektů VaV MMRČR č. WD-01-07-1 „Regionální diferenciace venkovských obcí Česka: disparity a možnosti rozvoje“; GA UK č. 110308: „Marginalizace obcí a regionů v kontextu redukce sítě základních škol v Česku od poloviny 20. století“ a za podpory Výzkumného záměru MŠMT ČR MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“. Autoři děkují za poskytnutou podporu.

1. Úvod

Postupnou změnou relativní geografické polohy a prohlubující se diferenciací sídelního systému spojenou s hierarchizací (Hampl 1998) dochází i v původně relativně homogenní skupině venkovských obcí k jejich diferenciaci jak z hlediska struktury obyvatel a činností, které se v jednotlivých venkovských obcích realizují, tak z hlediska jejich rozvojových možností. Pokud existují různé předpoklady rozvoje jednotlivých venkovských obcí v Česku, měly by se tyto základní diferenciační charakteristiky promítnout v některých jejich sociálně ekonomických ukazatelích. Cílem příspěvku je proto prověřit možnosti typologie venkovských obcí na základě veřejně dostupných statistických dat a vymezení rozdílné typy venkovského prostoru v Česku z hlediska potenciálu rozvoje. Vymezení takových typů venkovského prostoru slouží k hlubšímu poznání současného stavu a předpokladů rozvoje venkova a může být dále vy-

užito i pro identifikaci citlivějších nástrojů politiky rozvoje s důrazem na jejich větší uplatnitelnost v prostředí venkovských obcí.

Za hlavní charakteristiky postavení obcí v systému osídlení a faktory ovlivňující možnosti jejich rozvoje se obecně považují velikost a geografická poloha. Velikost se obvykle uvažuje jako prostý počet obyvatel (Musil, Müller 2008a) nebo jeho modifikace v kombinaci s počtem pracovních příležitostí či strukturou ekonomických činností (Hampl 2005). Geografická poloha jako ukazatel relativní polohy vůči nadřazeným regionálním centrům je kombinací vertikální hierarchické struktury systému osídlení a prostorového (horizontálního) uspořádání jeho částí. I přes zaměření tohoto příspěvku pouze na venkovské obce lze očekávat, že se i tento faktor v charakteristikách obcí s ohledem na jejich rozdílné vzdálenosti vůči metropolitním a dalším centrům projeví. Předpokládáme tak, že i při hodnocení struktury venkovských obcí budou námi jako klíčové faktory identifikovány velikost a geografická poloha. Na význam a dvojí charakter geografické polohy a upozornil mimo jiné Hampl (2005) a rozvinula dále Spurná (2008). Oba autoři sledovali regionální diferenciace v celém systému osídlení. Blažek a Netrdová (2009) dále diskutovali vznik a význam rozvojových os a upozornili na obtížnost jejich vymezování. Právě nejednoznačnost při vymezení rozvojových os ve venkovském prostoru jako spojnic některých pólů rozvoje v socioekonomickém systému zdůrazňuje nutnost samostatného hodnocení venkovského prostoru a upozorňuje na diferenciaci venkova.

2. Přehled literatury

Při hodnocení možností a rizik rozvoje venkova se nejčastěji uvažují teorie regionálního rozvoje ze skupiny jádro–periferie, původně inspirované keynesiánským chápáním ekonomiky. Venkov bývá v takovém případě ztotožňován s periferií. Zmiňované teoretické přístupy (Myrdal 1957; Hirschman 1958; Perroux 1950; Friedmann 1966; blíže viz Blažek, Uhlíř 2002) zdůrazňují přirozené tendence regionálního vývoje k divergenci a řešení prohlubujících se nerovností spatřují především v posilování centra a jeho ekonomiky. Pouze Friedmann (1966) uvažuje přechod ke zvyšování míry decentralizace rozhodovacích procesů. Pokus o diferenciaci Česka z hlediska míry periferality provedli Musil, Müller (2008b), kteří vymezili periferní území na základě analýzy 17 sociálně ekonomických ukazatelů. Ze srovnání nově vymezených periferních území s periferiemi identifikovanými na konci 80. let 20. stol. Musilem (1988) vyplývá, že se míra periferality měřená souborem sociálně ekonomických ukazatelů (věková struktura, migrace, nová výstavba) prohlubuje a zvyšuje se význam geografické polohy. „Obecně platí, že se zvětšila kontrastnost území urbanizovaných (hustě osídlených) a území periferních, nebo potenciálně periferních, tj. s výrazně nízkými hustotami zalidnění“ (Musil, Müller 2008b, s. 31).

Novější přístupy k regionálnímu rozvoji založené na institucionálních teoriích chápou předpoklady rozvoje jako možnost podpory lokálních aktérů a zdůrazňují nutnost využití místních podmínek a předpokladů rozvoje, včetně lidského potenciálu, znalostí a schopností využívat inovace (Lundvall 1992). Např. podle Asheima (1992) představuje budování lokálních sítí a vzájemné propojování jednotlivých lokálních aktérů jednu z možností řešení pro-

blémů hospodářsky slabých, a tedy i mnohých venkovských regionů. Proto je nutné pohlížet na venkovský prostor a na obyvatele v něm nejen v dichotomii město–venkov, resp. urbanizované a neurbanizované území, ale jako na velmi různorodou skupinu aktérů, kteří mohou, pokud pro to mají dobré předpoklady, zajišťovat přiměřený regionální rozvoj. Blažek, Netrdová (2009) uvádějí měkké faktory jako „klíčové faktory diferenciacce na úrovni obcí, mezi které patří talent, kultura, vzdělání a podnikatelský duch“ (s. 257).

V souladu s modernějšími teoriemi regionálního rozvoje se postupně proměňuje i přístup orgánů veřejné správy k venkovu a jeho rozvojovému potenciálu. Oproti původnímu sektorovému přístupu k venkovu jako území s dominantní zemědělskou výrobou se stále více prosazuje prostorový přístup vnímající venkov jako místo života a aktivit obyvatel (Fáziková, Lacina 2001; Douwe van der Ploeg a kol. 2000). Tuto změnu v chápání postavení venkova také reflektuje nově definované venkovské paradigma (New rural paradigm – OECD 2006), zdůrazňující nutnost přechodu od dotací jednotlivým subjektům k podpoře strategických a efektivních rozvojových projektů na venkově. Právě nové venkovské paradigma předpokládá posílení postavení lokálních aktérů, a to jak představitelů veřejné správy, tak obyvatel, občanských sdružení nebo místních podnikatelů. Zvýšená podpora těchto aktérů při usměrňování rozvoje venkova, tedy oslabení významu národních a nadnárodních programů pro rozvoj venkova, vede k nutnosti podrobněji a přesněji vymezit jednotlivé typy venkovských území a pro ně definovat specifické nástroje rozvoje. Tyto přístupy se již využily při formování II. pilíře Společné zemědělské politiky EU a programu LEADER¹, kde je kladen důraz na podporu lokální iniciativy a partnerství. Je-li možné nově definovat a klást důraz na lokální aktéry, lokální instituce a lokální nástroje rozvoje venkova (Douwe van der Ploeg a kol. 2000), narozdíl od předchozího jednotícího národního přístupu, je nutné také jasněji identifikovat jednotlivé typy venkova a neuplatňovat stejné a generalizované programy rozvoje pro celý venkovský prostor.

Význam zemědělství pro rozvoj venkova však nelze zcela opomíjet. Na rozdíl od Douwe van der Ploeg a kol. (2000) Marsden a Sonino (2008) stále chápou potenciál rozvoje venkova ve třech typech aktivit spojených s modernizací a restrukturalizací agrárního sektoru. Zdůrazňují význam multifunkčního zemědělství, a to jak pro samotné udržitelné zemědělství, tak i pro rozvoj komunity. I přesto, že obě studie vycházejí z hodnocení konkrétních případových studií, hodnotí předpoklady rozvoje venkova jako celku a generalizují dosažené výsledky na celý venkovský prostor, aniž by se zabývaly odlišnými předpoklady rozvoje venkova v rozdílných typech území.

Problematikou sledování regionální diferenciacce venkovských obcí se, ať už přímo či nepřímo, zabývala celá řada autorů. Na možnosti diferenciacce venkovských obcí upozornil již Perlín (1998), který na základě kombinace dlouhodobého sledování změn počtu obyvatel a hodnocení některých sociálně ekonomických ukazatelů vymezil 6 typů venkovského prostoru v Česku v úrovni okresů. Tato práce však byla zatížena omezenou datovou základnou. Podrobnější po-

¹ Program EU realizovaný od 2006 v rámci IV. osy Programu rozvoje venkova, financovaný prostřednictvím Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova. V období 2007–2013 je podpora pro Česko ve výši 176 mil. EUR. Program se uplatňuje ve všech zemích EU podle stejných principů. Cíle programu jsou uvedeny v programovém dokumentu.

hled dovnitř jednotlivých okresů nebyl z důvodu nedostupnosti relevantních dat možný. Nověji se na možnosti typologie venkovských obcí soustředili Perlín, Kuldová (2008), kteří se pokusili o základní typologii venkovských obcí. V příspěvku definovali celkem 16 základních typů těchto obcí. Nepodařilo se jim však jednotlivé typy definovat jako souvislejší územní celky. Ukazuje se, že velký počet vymezených typů sice na jedné straně vede k větší exaktnosti při jejich vymezení, na druhou stranu je využití takové typologie v decizní sféře pouze velmi omezené a obtížné aplikovatelné.

Určitou formou typologie venkovských obcí je také vymezování specifických území s charakteristickými vlastnostmi (jako jsou např. oblasti jádrové či periferní nebo podle charakteru zemědělské výroby). Například Spurná (2008) s použitím prostorové korelace identifikuje v celém systému osídlení základní rozvojové osy a póly, jejichž vymezením se dříve zabývali např. Hampl, Gardavský, Kühnl (1987). Zaměření těchto prací na celkovou strukturu osídlení ovšem neumožňuje dobře identifikovat hlavní rozdíly mezi venkovskými obcemi navzájem. Při hodnocení vývoje jednotlivých částí sídelního systému se dále věnuje pozornost především vývoji metropolitních oblastí, včetně sledování specifických problémů suburbánních zón (např. Čermák, Hampl, Müller 2009; Ouředníček ed. 2006; Marada, Květoň 2010). A část autorů se také zabývá jejich protikladem, oblastmi periferními. Například Havlíček, Chromý, Jančák, Marada (2008) definují jednotlivé znaky perifernosti a vymezují tyto periferní oblasti jako specifické typy venkovského prostoru, přičemž uvádějí, že není možné ztotožňovat venkovská a periferní území. Musil, Müller (2008a) vymezují periferie na měřítkové úrovni generelových jednotek (cca 1 000) a za hlavní znaky jejich perifernosti považují klesající počet obyvatel. Kromě uvedených autorů se problematikou periferií zabývali např. Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. (2004), kteří upozornili na některé specifické rysy příhraničního území. Obecnější shrnutí možností vymezení periferních oblastí diskutují Havlíček, Chromý (2001). Diskuze vymezení periferních území, resp. území pohraničních, tak jak ji provedli buď Musil a Müller (2008a) nebo Havlíček a kol. (2008), je vlastně zaměřena na vymezování specifických typů venkovského prostoru. Aniž by to obě skupiny autorů explicitně uváděly, pokoušejí se na základě zvolených znaků ve venkovském prostoru vymezovat území, které se vyznačuje stejnými nebo podobnými charakteristikami. Musil a Müller (2008a) hodnotí vymezené území podle specificky konstruovaných generelových jednotek a na základě těchto menších územních jednotek vymezují periferie. Jistou nevýhodou použití takto vytvořených jednotek je neexistence orgánů veřejné správy na této úrovni, a tedy pouze omezené možnosti využití těchto jednotek jako potenciálních příjemců podpory nebo aktérů lokálního rozvoje.

Specifickým faktorem ovlivňujícím lokální rozvoj venkovských obcí je sociální kapitál, jehož významem v rozvoji venkovských obcí se zabývali Jančák, Havlíček, Chromý, Marada (2008) nebo též Woods (2008). Narozdíl od výše jmenovaných autorů, kteří sledují problematiku lokálního rozvoje venkovských obcí jako celek, je pak při sledování venkova jako území pro produkci základních zemědělských komodit a surovin pro výrobu potravin naprosto pravidelně akceptována velká diferenciace přírodního prostředí, a tím i diferenciace podmínek pro výrobu potravin. Autoři sledující podmínky pro rozvoj zemědělství se věnují regionálním rozdílům v předpokladech výroby a definují různé typy venkovského agrárního prostředí (např. Vach 2005, Vostal 2003).

Zvláštní pozornost se obrací k vymezení území se zhoršenými podmínkami pro zemědělskou výrobu a s nutností použití specifických dotačních titulů nebo programů (Štolbová 2008). Zemědělství je stále řadou autorů vnímáno jako klíčová, byť ne jednoznačně dominantní, ekonomická činnost na venkově, a proto dochází k určitému sbližování studia problematiky zemědělství a venkova (Bičík 2005).

Právě tímto způsobem je stále častěji vnímán venkov v aplikované sféře. Zjména Evropské nástroje zaměřené na rozvoj venkovských oblastí se soustřeďují především v souladu s obecnými trendy regionální politiky EU na uplatnění principu programování založeného na přístupu zdola (Program Leader). Evropské a stejně tak i národní programy rozvoje venkova nicméně nesledují regionální specifické typy venkova, ale formulují stejné nástroje a stejná pravidla uplatnitelná pro všechna venkovská území. Právě uplatnění přístupu zdola umožňuje v rámci pravidel modifikovat obecná východiska s ohledem na lokální nebo regionální specifika a tím alespoň do určité míry reflektovat skutečné rozdíly mezi jednotlivými typy venkovských obcí.

Nové podmínky a nové předpoklady rozvoje venkovských oblastí v současné společnosti jsou založené na sdílení kompetencí a informací širokou škálou aktérů. Je-li cílem podporovat a rozvíjet specifickými nástroji určitou skupinu obyvatel a její cíle, je nutné nejen dobře znát jednotlivé nástroje, ale především dobře poznat skutečné potřeby venkovského prostředí. Proto není možné venkovský prostor chápat pouze prostřednictvím dichotomie urbánní – rurální, resp. městská – venkovská obec. Nerozlišování podrobnějších rozdílů mezi venkovskými obcemi nebo mezi venkovskými regiony vede k nevhodnému nebo neefektivnímu použití podpůrných nástrojů. Proto vnímáme náš příspěvek jako pokus o zohlednění významu vnitřních rozdílů samotného venkovského prostoru na příkladu Česka.

3. Tvorba typologie: výběr sledovaných jednotek a ukazatelů

Problém vymezení a typologie venkovských oblastí je velmi často spojen s nejednoznačností obsahu označení venkovská obec. V českém prostředí neexistuje jasné a legislativně ukotvené vymezení tohoto pojmu a lze pouze dovést, že obce, které nejsou městy, mohou být označeny jako venkovské. Další nejistotu do vymezení venkovských obcí vnáší zavedení pojmu městys (viz zákon o obcích č. 128/2000 Sb., který od roku 2006 obnovil použití tohoto historického označení). Jasná metodika pro vymezení venkovských obcí tedy ve veřejné správě a ani v odborné sféře neexistuje. V jednotlivých zemích Evropy je hranice pro „neměstské“ obce stanovena velmi diferencovaně v závislosti na historickém vývoji osídlení a organizaci a tradici veřejné správy. Jednotlivé země udávají tuto hranici buď na základě populační velikosti, kdy obce s počtem obyvatel nad stanoveným limitem je možné považovat za města, nebo se uvádějí jako městské ty obce, které mají zvláštní statut veřejné správy (podrobnější členění a diskuze vymezení venkovských resp. městských obcí je uvedena např. v Demographic Yearbook). Při vymezení venkovských (a tedy neměstských) obcí pro účely následující analýzy jsme jako kritérium zvolili v souladu se zákonem o obcích 128/2000 Sb. celkový počet obyvatel s horní hranicí 3 000 (viz § 3, odst. 1 příslušného zákona, který říká, že „obec, která

má alespoň 3 000 obyvatel, je městem, pokud tak na návrh obce stanoví předseda Poslanecké sněmovny po vyjádření vlády“). Problémem rigidního využití ukazatele počtu obyvatel pro stanovení hranice venkovských obcí je však výskyt případů, kdy obec se skládá z více částí a tyto části dohromady překročí stanovenou hranici, i když ani jedna z částí obce nepřekračuje sama o sobě hodnotu 3 000 obyvatel. Do této kategorie podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2001 spadá celkem 21 obcí² v Česku.

Z důvodu velké roztržičnosti venkovských obcí a jejich relativně malé velikosti v porovnání se srovnatelnými územními jednotkami v ostatních státech EU jsme však jako základní jednotky pro tvorbu typologie zvolili správní obvody obcí s pověřeným obecním úřadem (dále též POÚ; jedná se celkem o 384 jednotek). Ty představují relativně homogenní a vzájemně srovnatelné jednotky, které byly vymezeny z důvodu výkonu státní správy v území. Jistou nevýhodou převzetí tohoto typu jednotek je ovšem neexistence politické reprezentace, a tedy i formální platformy pro realizaci společných aktivit. S těmito jednotkami jsme ovšem nepracovali v jejich úplnosti, ale pouze jako se souhrnem venkovských obcí. To znamená, že v rámci každého POÚ jsme ze sledování vyřadili města (obce nad 3 000 obyvatel a zpravidla centra POÚ). Nezabývali jsme se též těmi správními obvody, v nichž neexistuje žádná venkovská obec (jednalo se o POÚ Praha, Brno, Krupka, Adamov, Hlubočky, Bohumín), nebo jsou to vojenské újezdy (Brdy, Boletice, Hradiště, Březina) s výrazně odlišným způsobem administrace. Proto jsou do hodnocení zařazeny i POÚ s výraznou dominancí města (např. Plzeň) nebo některá POÚ na území ostravské aglomerace, kde je počet obcí do 3 000 obyvatel ve zvolených jednotkách velmi malý. V celkem deseti POÚ³ existuje pouze jedna venkovská obec. Na druhou stranu existují i velmi rozsáhlá POÚ, která mají velký počet venkovských obcí (více než 50 venkovských obcí je v celkem deseti jednotkách⁴). Níže předkládané výsledky popisují typologii venkovských území a nelze je interpretovat jako výsledky typologie celých správních jednotek POÚ včetně střediska.

Sledované ukazatele (viz tab. 1 a následující část textu) jsme získali tak, že jsme určili jejich průměrné hodnoty za všechny venkovské obce v příslušném POÚ. Při tvorbě typologie venkovských obcí je možné vycházet ze dvou druhů dat. První skupinu představuje relativně široký soubor sociálně ekonomických údajů, které odrážejí aktuální stav v území v určitém časovém průřezu. I když nejsou pro řadu z těchto dat dostupné dlouhodobé časové řady, hodnoty těchto ukazatelů jsou výsledkem předchozího vývoje, který tak mohou zprostředkovaně charakterizovat. Druhou skupinou je soubor ukazatelů, které jsou k dispozici v dlouhodobých a srovnatelných časových řadách. Vzhledem k častým změnám společenskoekonomického prostředí v Česku, a z toho důvodu i změnám metodiky sledování některých ukazatelů, je však soubor takových časových řad velmi omezený. Z výsledků pravidelných censů lze retrospektivně

² Uhlířské Janovice, Rudná, Volyně, Planá nad Lužnicí, Staňkov, Teplá, Smiřice, Opočno, Chrást, Sezemice, Červená Voda, Žirovnice, Židlochovice, Norovy, Miroslav, Lutín, Koničice, Loštice, Baška, Budišov nad Budišovkou, Štěpánkovice

³ Sezimovo Ústí, České Velenice, Locket, Postoloprty, Hodkovice nad Mohelkou, Zlaté Hory, Uherský Ostroh, Havířov, Karviná, Orlová

⁴ Mladá Boleslav (80), Znojmo (77), Třebíč (70), České Budějovice (64), Prostějov (60), Jindřichův Hradec (54), Tábor (53), Pelhřimov (52), Příbram (51), Boskovice (50); v závorce počet venkovských obcí v rámci POÚ

Tab. 1 – Soubor vybraných proměnných a zdroje dat

Ukazatel	Označení ukazatele	Zdroj
Celkový počet obyvatel k 1. 1. 2005	OBYV05	ČSÚ
Migrační saldo k roku 2005 na 100 obyvatel k roku 2005	SALDO05	ČSÚ
Procentuální podíl trvale obydlených domů postavených mezi roky 1991 a 2001 z celkového počtu trvale obydlených domů v roce 2001	NOVE_DOM	ČSÚ
Procentuální podíl trvale obydlených domů z celkového počtu domů	TRV_DOMY 2001	ČSÚ
Turisticko-rekreační funkce = počet lůžek v ubytovacích zařízeních na 100 obyvatel	TRF	Interní databáze PrFUK
Celkový počet odjezdů spojů ve středu 3. 10. 2007	SPOJE	IDOS
Registrovaná míra nezaměstnanosti v roce 2005	NEZAM05	MPSV
Procentuální podíl obyvatel žijících v bytech se zavedeným plynem z celkového počtu obyvatel k 1. 3. 2001	PLYN	SLBD 2001
Procentuální podíl rodáků z celkového počtu obyvatel k 1. 3. 2001	RODACI01	SLBD 2001
Počet kandidátů na počet mandátů ve volbách v roce 2006	KANDID06	ČSÚ
Procentuální účast ve volbách v roce 2006	VOLICI	ČSÚ
Počet obyvatel ve věku 65 a více let na 100 trvale bydlících obyvatel k roku 2005	STARI65	ČSÚ
Procentuální podíl vyjíždějících za prací z celkové počtu ekonomicky aktivních k 1. 3. 2001	VYJ_PRAC	SLBD 2001
Celkový objem dotací v Kč právním subjektům na celkový počet příjemců (právních subjektů) mezi roky 1998 a 2005	PRIJEMCI	MF
Procentuální podíl dotací směřujících obci z celkového objemu dotací právním subjektům mezi roky 1998 a 2005	OBEC_KC	MF
Index vzdělanosti k 1. 3. 2001	I_VZDEL	SLBD 2001

Pozn.: ČSÚ – databáze Českého statistického úřadu; IDOS – neveřejná databáze Informačního systému o dopravě IDOS; MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR; SLBD 2001 – Sčítání lidu, domů a bytů 2001; MF – Ministerstvo financí ČR. Zdroj značí poskytovatele primárních dat potřebných pro výpočet dané proměnné.

Zdroj: autoři

sledovat pouze počet obyvatel a počet domů. Pokus o typologii venkovských obcí právě na základě těchto ukazatelů provedl Perlín (1998).

Konstrukce nynější typologie vychází z aktuálního souboru sociálně ekonomických ukazatelů dostupných z veřejných databázových zdrojů na úrovni jednotlivých obcí. Kromě údajů vycházejících ze Sčítání lidu, domů a bytů 2001

vstupovaly do analýzy i údaje získané z dalších zdrojů. Většina těchto dat se vztahuje k období let 2005–2007. Nejedná se tedy o hodnoty vážící se k jednomu roku. Tento metodický problém vyplývá z povahy použitých dat a způsobů jejich prezentace a správy příslušnými institucemi. Naší obecnou snahou však vždy bylo použít data nejnověji publikovaná nebo dostupná. Přehled zvolených ukazatelů uvádí tabulka 1.

Výběr těchto ukazatelů byl proveden tak, aby pokud možno reprezentoval významné sociálně ekonomické jevy, procesy a faktory, které jsou pro český venkov charakteristické a ovlivňují rozvoj venkovských obcí. Do souboru byly zařazeny jak ukazatele hodnotící populační význam obce a ukazující na jeho dynamiku v posledním období (počet obyvatel, migrační saldo), tak ukazatele sledující socio-kulturní charakteristiky populace (podíl rodáků, index vzdělanosti, index stáří) nebo míru společenské aktivity obyvatel (účast v komunálních volbách a počet kandidátů). Míru napojení jednotlivých venkovských obcí na rozhodující centra sledujeme prostřednictvím počtu odjezdů spojí veřejné dopravy. Z hlediska indikátorů lokálního rozvoje se často za významnou považuje míra nové výstavby v obci a intenzita využití zástavby. Proto jsme mezi sledované ukazatele zařadili i podíl nově postavených a trvale obydlených domů. Též jsme použili data sledující ekonomickou základnu obce (podíl vyjíždějících za zaměstnáním, míra nezaměstnanosti). Jako důležitý diferencující faktor venkovských obcí je velmi často vnímána různá úroveň vybavenosti základními sítěmi technické infrastruktury. Proto jsme zařadili i údaj charakterizující její dostupnost (podíl obyvatel žijících v bytech se zavedeným plynem). Intenzitu rekreace jako specifického fenoménu na českém venkově sledujeme prostřednictvím turisticko-rekreační funkce. Na míru aktivity obce a jejích obyvatel při využití rozvojové podpory formou dotací z národních a především evropských fondů pak ukazuje podíl dotací všem právním subjektům v obci a na míru aktivity obce jako klíčového aktéra lokálního rozvoje podíl dotací směřujících obci jako takové.

4. Tvorba typologie: postup analýzy

Navržení typologie venkovského prostoru podle potenciálu rozvoje předpokládá úplné rozdělení území do několika typů oblastí, které jsou si navzájem maximálně nepodobné svými charakteristikami a že zároveň jednotky (v našem případě POÚ) do nich náležející jsou si v rámci jednoho typu maximálně podobné. Každý POÚ je ve výsledku zařazen do jediného typu oblastí. Přitom si musíme uvědomit, že vycházíme pouze z omezeného počtu ukazatelů, a jednotky si proto budou podobné či nepodobné právě pouze z hlediska námi vybraných kritérií.

V souladu s nejčastějšími postupy jsme pro vytvoření typologie zvolili nejprve statistickou metodu shlukové analýzy. Všechny statistické výpočty byly provedeny s pomocí statistického software SPSS 16.0. V prvním kroku jsme zvolili hierarchické shlukování šestnácti vstupních proměnných (viz tab. 1) standardizovaných pomocí směrodatné odchylky a aritmetického průměru. K tomu jsme použili metodu postupného vylučování nejb vzdálenějších sousedů. V průběhu procesu shlukování jsme ovšem identifikovali několik významných problémů. Na území Česka se sice vymezilo 5 rozsáhlých shluků, jejichž pro-

storové rozložení se, především v Čechách, nezřetelně blížilo očekávané územní diferenciaci venkova provedené např. Perlínem (1998). Při předpokládaném počtu přibližně šesti základních typů venkovského prostoru v Česku se jevílo jako problematické následné vydělování menších skupin POÚ, pro které byly vždy určující extrémní hodnoty maximálně dvou charakteristik při současné značné heterogenitě hlavních shluků. Ačkoli mohl být výsledek podmíněn volbou metody, z povahy vzájemných statistických souvislostí šestnácti vstupních proměnných jsme v dalším kroku dali nejprve přednost jejich redukci. Zamítli jsme jakékoli vyřazování jednotlivých ukazatelů.

K redukci proměnných jsme použili statistickou metodu komponentní analýzy, která umožňuje sloučit spolu vzájemně související původní proměnné do menšího počtu nových komponent (Hendl 2004). Šestnáct ukazatelů (tab. 1) vstupujících do komponentní analýzy bylo před výpočtem opět standardizováno pomocí směrodatné odchylky a aritmetického průměru. Teprve poté jsme provedli vlastní techniku extrakce metodou analýzy hlavních komponent. Z nově sestrojených komponent jsme určili pět hlavních, jejichž vlastní číslo je větší než 1. Ovšem čtvrtá a pátá komponenta již vysvětlují méně než 10 % variability souboru sledovaných proměnných, což je poměrně nízká hodnota. Přesto pět hlavních komponent vysvětluje dohromady 70,5 % variability souboru (první 24,7 %, druhá 16,3 %, třetí 14,0 %, čtvrtá 8,9 %, pátá 6,6 %). Poté byly určeny prvotní komponentní váhy, tj. jak významně jednotlivé původní proměnné přispívají do nově zformovaných komponent. Aby byl splněn předpoklad nezávislosti komponent, byla provedena transformace prvotních komponent do nových (sekundárních) tak, že nové komponenty vysvětlují data ve stejné míře jako primární a zároveň jsou vzájemně nekorelované. Pro transformaci byla zvolena operace ortogonálního rotování Varimax. Váhy rotovaných komponent udává tabulka 2. Na základě těchto vah jsme nové proměnné nazvali: 1. Velikost, 2. Růst, 3. Lidský potenciál, 4. Bydlení, 5. Dotace obcím. V poslední fázi analýzy se vypočítala komponentní skóre, jejichž prostorové rozložení znázorňují obrázky 1–5.

Na základě takto sníženého počtu proměnných jsme nejprve provedli shlukovou analýzu metodou průměrné vzdálenosti mezi sousedy a posléze též postupného vylučování nejvzdálenějších sousedů. Ovšem ani tentokrát nebyly výsledky uspokojivé. Jednotlivé metody pouze umožnily definovat tři nejvýznamnější venkovské prostory v Česku: severozápadní industrializované Čechy; česká kotlina a Českomoravská vrchovina; Morava a Slezsko. Pro jasnější specifikaci dalších neméně významných typů venkova s jejich odlišnými rozvojovými problémy a potřebami se tedy shluková analýza jeví jako nevhodná. Proto jsme se pro vytvoření typologie rozhodli použít jinou metodu zpracování dat.

Za základ dalšího postupu jsme vzali výsledky výše popisované komponentní analýzy. Nově jsme pracovali pouze se čtyřmi hlavními komponentami, pátou („Dotace obcím“) jsme vyřadili z toho důvodu, že se zakládala na jediné proměnné a vysvětlovala méně než 10 % celkové variability souboru. V přehledné tabulce všech sledovaných POÚ jsme nejprve k nim přiřazená komponentní skóre rozdělili na kladná a záporná. Následně jsme POÚ oklasifikovali podle vzájemných kombinací kladných a záporných hodnot skóre. Výsledkem mohlo být až 16 kombinací a jak ukazuje tabulka 3, na území Česka se skutečně všechny projeví, ačkoli četnost jednotek v některých z nich je velmi nízká. Pokud navíc znázorníme příslušnost POÚ k jednotlivým typům kartograficky,

Tab. 2 – Rotovaná komponentní matice proměnných s hodnotami komponentních vah

Vstupní proměnná	Komponenta				
	1	2	3	4	5
OBYV05	0,890	0,086	0,127	0,115	0,006
KANDID06	0,790	0,044	-0,234	-0,080	0,119
SPOJE	0,675	0,293	0,341	0,220	0,061
VOLICI	-0,497	-0,293	0,247	-0,177	0,197
SALDO05	-0,187	0,732	0,271	-0,019	0,132
NOVE_DOM	0,274	0,661	0,318	0,071	0,063
RODACI01	0,016	-0,659	0,466	0,391	0,015
STARI65	-0,378	-0,655	0,390	-0,165	0,168
PRIJEMCI	0,267	0,491	0,080	-0,116	-0,030
I_VZDEL	0,190	0,148	0,877	-0,006	0,041
NEZAM05	0,301	-0,107	-0,749	0,004	0,210
TRF	0,013	0,138	0,077	-0,847	0,125
TRV_DOMY	0,493	0,238	-0,122	0,647	0,126
PLYN	0,384	-0,135	0,165	0,613	0,382
VYJ_PRAC	-0,507	0,019	0,316	0,581	0,299
OBEC_KC	0,022	0,058	-0,113	0,064	0,896

Pozn.: kurzívou jsou zvýrazněny nejvyšší kladné a záporné hodnoty komponentních vah pro příslušné komponenty; vysvětlení zkrácených názvů proměnných viz tabulka 1

Zdroj: výpočet autorů

můžeme vyslovit následující obecné závěry. I přes značný počet typů venkova, a tudíž celkový mozaikovitý charakter jejich prostorového rozmístění, lze konstatovat, že Čechy jsou typologicky mnohem heterogennější než Morava a Slezsko. Přitom existuje několik typů charakteristických výhradně pro Čechy, nebo Moravu a Slezsko. Nicméně interpretace typologie venkova podle potenciálu rozvoje v této podobě je značně problematická, a proto jsme přistoupili k její úpravě.

Jelikož 16 mnohdy územně nenávazných typů sejevilo pro další výzkumné účely i odbornou praxi neúnosných, přistoupili jsme v posledním kroku naší analýzy ke sloučení některých vzájemně podobných typů z tabulky 3. Uplatnili jsme zejména podmínky (1) maximální podobnosti slučovaných typů (tj. tak, aby se lišily pouze v kladné či záporné hodnotě jediné komponenty); (2) zohlednění hodnot primárních ukazatelů každého sdružovaného typu či POÚ. Přihlíželi jsme i (3) k poznatkům dalších autorů o prostorové diferenciaci dílčích charakteristik a (4) územní návaznosti jednotek náležejících k jednomu typu. Vlastní proces slučování jsme prováděli dvoustupňově. Nejprve jsme spojili vybrané typy z původních šestnácti a poté jsme rozhodovali o jednotlivých POÚ, které tvořily nesourodé ostrovy mezi jinak typologicky homogenními oblastmi. Snažili jsme se tak docílit typů územně co nejvíce návazných a s co nejpřesněji definovaným charakteristickým jádrem. Přitom jsme zohledňovali procento variability souboru vysvětlované komponentou, v jejichž hodnotách se soubory POÚ liší, a přednostně k sobě řadili typy s odlišnostmi ve slabších komponentách. Abychom učinili první krok slučování, neboť variant, kdy se

Tab. 3 – Kombinace kladných a záporných hodnot komponentních skóre čtyř komponent v typech venkovských oblastí

Číslo typu	Komponenta				Četnost obvodů PoÚ v typu
	velikost	růst	lidský potenciál	bydlení	
1	–	–	–	–	13
2	+	–	–	–	15
3	–	–	–	+	24
4	+	–	–	+	22
5	–	+	–	–	16
6	+	+	–	–	23
7	–	+	–	+	33
8	+	+	–	+	18
9	–	–	+	–	57
10	+	–	+	–	14
11	–	–	+	+	41
12	+	–	+	+	40
13	–	+	+	–	20
14	+	+	+	–	9
15	–	+	+	+	20
16	+	+	+	+	17

Zdroj: výpočet autorů

vybrané dva typy od sebe odlišovaly v kladné či záporné hodnotě jedné komponenty bylo opět velké množství, stanovili jsme (s přihlédnutím k výsledkům dalších analýz) nejprve tři základní typy venkova: nížiny Moravy a Slezska (typ 12 v tab. 3), vnitřní periferie jihu Čech (typ 9 v tab. 3) a suburbánní zázemí velkých měst (typ 16 v tab. 3). První dva představují typy s nejvyšší četností zastoupených obvodů POÚ, poslední zmiňovaný pak jasně prokazatelný svébytný prostor (Ouředníček, ed. 2006). Z rozsahových důvodů se na tomto místě nemůžeme věnovat podrobnější diskuzi vlastního sdružování jednotlivých typů. Nicméně ve výsledku jsme dospěli ke klasifikaci POÚ do 8 typů venkova podle potenciálu rozvoje popsanych níže. Rozdíly mezi těmito shluky jsou po provedení srovnání průměrných hodnot vstupních proměnných (tab. 4) statisticky signifikantní na 0,05% hladině významnosti.

5. Tvorba typologie: dílčí výsledky komponentní analýzy

Územní rozložení významu jednotlivých komponent přehledně znázorňují kartogramy na obrázku 1–5, které mají jednotnou, čtyřstupňovou škálu. Výše zmiňovaná tabulka 2 je pak určující pro vysvětlení charakteru jednotlivých komponent. Obsahuje údaje o tom, ze kterých původních ukazatelů a v jaké míře se která komponenta skládá a zda příslušné původní ukazatele sytí novou proměnnou pozitivně (tj. jsou pro ni typické vysoké kladné hodnoty původní proměnné) či negativně (tj. jsou typické nízké hodnoty proměnné).

Nejvýznamnější proměnnou představuje komponenta pojmenovaná „*Velikost*“. Jedná se o POÚ s velkými venkovskými obcemi, vyšším podílem tr-

Tab. 4 – Průměrné hodnoty vstupních proměnných v jednotlivých typech venkovských oblastí

Typ	Četnost PoÚ	Vstupní proměnná							
		OBYV05	SALDO05	NOVE_DOM	TRV_DOMY	TRF	SPOJE	NEZAM05	
1	66	717	2,26	12,6	75,6	82,4	55	7,5	
2	107	406	0,54	8,6	69,3	76,6	30	9,3	
3	25	840	-0,18	9,8	82,9	28,6	47	17,0	
4	40	950	0,43	10,5	83,6	25,6	56	11,9	
5	52	719	0,70	9,9	73,1	142,0	38	17,3	
6	9	1 103	0,37	11,9	67,4	239,4	46	10,0	
7	13	758	1,20	12,4	86,2	42,5	51	16,4	
8	70	535	0,76	9,7	76,3	49,5	33	13,3	
Celkem	382	640	0,86	10,2	75,1	75,7	41	11,9	

Pozn.: kurzívou jsou zvýrazněny nejvyšší a nejnižší hodnoty průměru příslušné vstupní proměnné; vysvětlení zkrácených názvů proměnných viz tabulka 1

Zdroj: Výpočet autorů

vale obydlených domů, dobrou obslužností veřejnou dopravou a vybavené infrastrukturou. Přes dobrou dopravní obslužnost se vyjíždka za zaměstnáním mimo hranice obce uplatňuje (narozdíl od situace v ostatních komponentách) negativně. To může souviset jak s možností nalezení pracovních příležitostí v místě bydliště (zázemí velkých aglomerací), tak s vysokým podílem nezaměstnaných osob ve sledovaných obcích (severní Čechy, Jesenicko). Komponentu „Velikost“ dále pozitivně sytí ukazatel počtu kandidátů na jeden mandát v komunálních volbách v roce 2006, který lze interpretovat jako vyšší zájem o správu obce. S tím je ve zdánlivém rozporu záporná váha u volební účasti. Usuzujeme proto, že ve velkých obcích je práce v komunální politice chápána jako vyšší společenská prestiž, a je zde tudíž i vyšší míra aktivity jednotlivých politických stran a uskupení, které mají zájem obsadit místa v obecním zastupitelstvu. Naproti tomu voliči ztrácejí bezprostřední osobní znalost jednotlivých kandidátů i konkrétních problémů obce a jejich ochota podílet se na volbách se snižuje. Územně se komponenta „Velikost“ nejvíce uplatňuje (obr. 1) na území Moravy a Slezska a v pohraničních horských oblastech, kde se nacházejí rozlehlé obce. Naopak nejvyšší záporná skóre první komponenty vykazuje široký pás na pomezí Středočeského kraje s přesahy do dalších částí Čech. Jedná se o oblasti označované mnohými autory jako vnitřní periferie státu (Havlíček, Chromý, Jančák, Marada 2008; Musil, Müller 2008a).

Druhou nejvýznamnější komponentu jsme označili pojmem „Růst“. Jsou pro ni charakteristické proměnné, které lze považovat za indikátory růstu obce (Perlín, Šimčíková 2008). Tedy především vysoké kladné migrační saldo a současně vysoké procento nově vystavěných domů (tj. domů postavených mezi roky 1991 a 2001). Tato nová proměnná v sobě sdružuje populační růst s růstem ekonomickým (kladné komponentní váhy u celkového objemu dotací právním subjektům na celkový počet příjemců). Naopak ukazatele podíl rodáků a podíl obyvatel starších 65 let sytí tuto komponentu negativně. Komponenta se uplatňuje (obr. 2) v zázemí velkých měst, která představují v současné době jediná populačně rostoucí území (Čermák, Hampl, Müller 2009) a dále v ob-

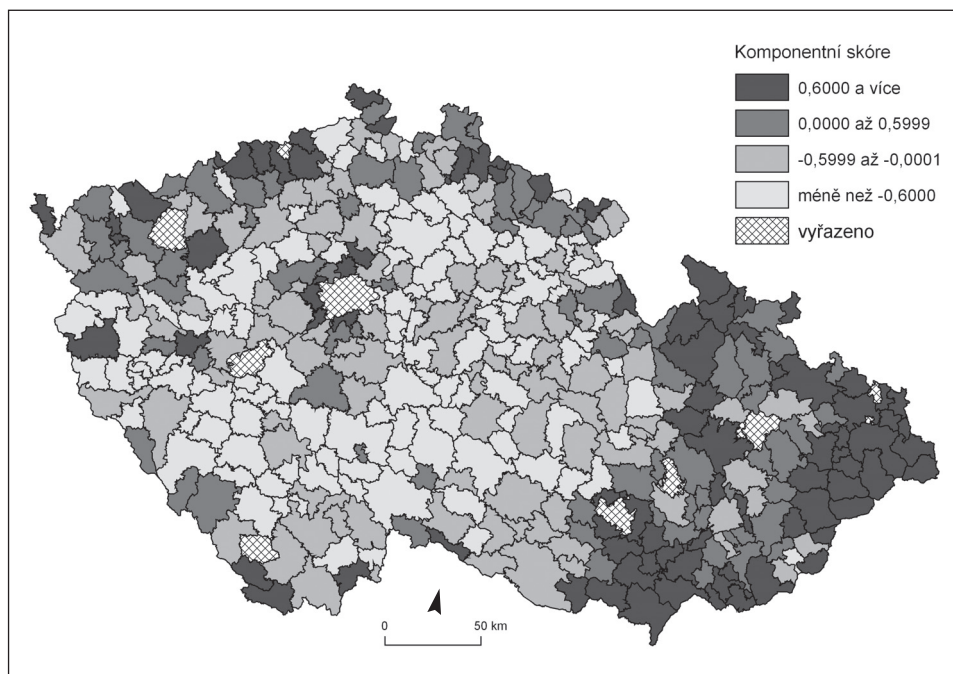
	Vstupní proměnná								
	PLYN	RODACI01	KANDID06	VOLICI	STARI65	VYJ_PRAC	PRIJEMCI	OBEK_KC	I_VZDEL
	25,9	47,4	2,32	61,9	14,3	75,3	737 093,5	43,0	1,360
	16,3	52,8	1,93	67,7	17,2	74,2	371 706,2	41,7	1,287
	51,9	55,1	3,11	62,3	14,1	73,0	461 514,0	49,4	1,256
	67,5	59,9	2,89	63,0	14,9	75,7	444 337,4	48,3	1,321
	13,2	38,0	3,21	61,5	12,5	64,1	666 616,3	45,4	1,234
	16,5	48,7	3,34	62,7	14,4	56,9	436 627,6	32,1	1,341
	36,1	35,0	3,10	59,1	11,0	73,4	721 634,8	58,3	1,211
	22,8	45,3	2,26	62,3	14,0	72,8	467 735,3	45,5	1,234
	27,1	48,7	2,48	63,6	14,7	72,4	519 498,7	44,6	1,283

cích nacházejících se v urbanizovaném pásu severních Čech. V případě druhé jmenované oblasti je však třeba poznamenat, že ani tak významně nevykazuje růstové (populační a ekonomické) charakteristiky, jako se zde spíše velmi silně uplatňují záporné komponentní váhy ukazatelů podíl rodáků a obyvatel starších 65 let (jde o důsledek poválečných migrací, tedy „růstu v minulosti“; srv. Bartoňová 1996). Záporná komponentní skóre proměnné „Růst“ potom vykazují POÚ na pomezí Středočeského a Jihočeského kraje, na Českomoravské vrchovině a také v oblasti velkých obcí na jižní Moravě.

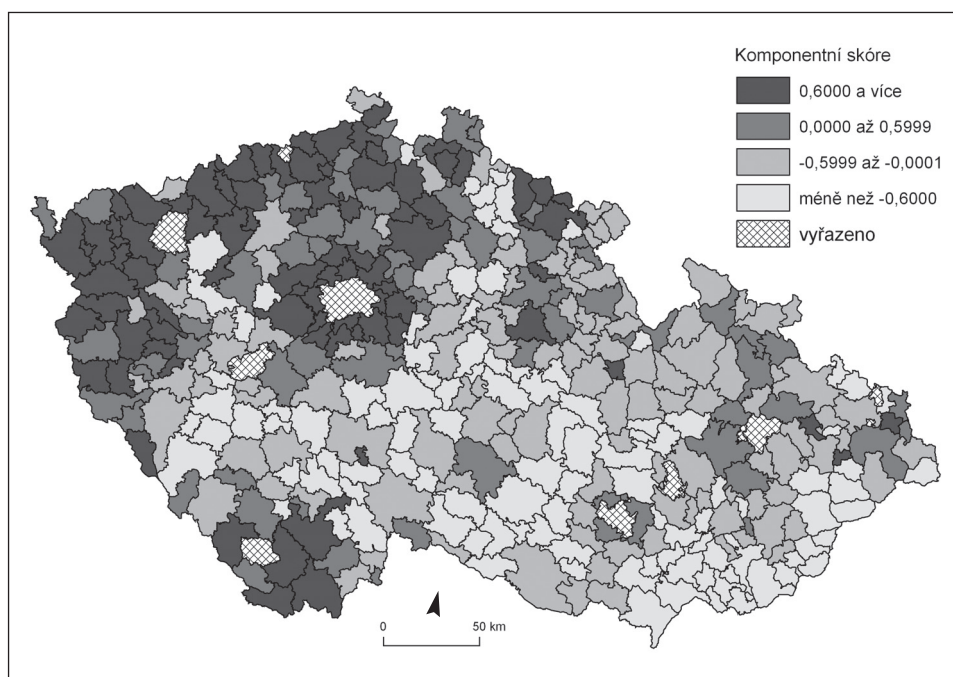
Třetí komponenta byla pojmenována „*Lidský potenciál*“ s ohledem na vysoké kladné komponentní váhy indexu vzdělanosti a částečně též podílu rodáků při záporných vahách míry nezaměstnanosti. Ostatní proměnné již sytí komponentu v menší míře, jedná se především o kladné příspěvky počtu spojů, podílu obyvatel vyjíždějících do zaměstnání, podílu nových domů, ale též obyvatel starších 65 let. Tyto další charakteristiky se ovšem různou měrou uplatňují např. v zázemí Prahy (mladší populace) a jinak v jihomoravském prostoru (vyšší podíl vyjíždějících za prací, vysoký podíl rodáků). Z hlediska územního rozložení komponenty (obr. 3) si lze povšimnout její dominance v zázemí rozvojových jader a os (Hampl a kol. 2001) a záporných komponentních skóre v pásu dosídlovaného pohraničí.

Čtvrtou komponentu jsme označili jako „*Bydlení*“. Její jednoznačné pojmenování je problematické, protože komponenta v sobě sdružuje více různých aspektů. Jelikož ji pozitivně sytí ukazatel trvale obydlených domů a ukazatel plynofikace, případně ukazatel vyjíždějících za prací a negativně ukazatel turisticko-rekreační funkce, může tato proměnná zastupovat dvě typologicky odlišné oblasti českého venkova (obr. 4). Předně se jedná o nížinné regiony Moravy a Slezska se stabilním a kontinuálním osídlením. Tedy prostory, které byly po druhé světové válce pouze v malé míře postiženy masovými migracemi (Slezák 1978) či odchodem do velkých průmyslových center (což se projevuje mj. i v nižším využití jejich zástavby k druhému bydlení, viz např. Vágner, Fialová a kol. 2004). V menší míře se ovšem tato komponenta uplatňuje i v urbanizovaném prostoru severozápadních Čech, který pro svou vysokou dosídlenost během socialistické industrializace (Čermák 1996) také disponuje vysokým podílem trvale obydlených domů. Přesto lze z územního hlediska tuto kompo-

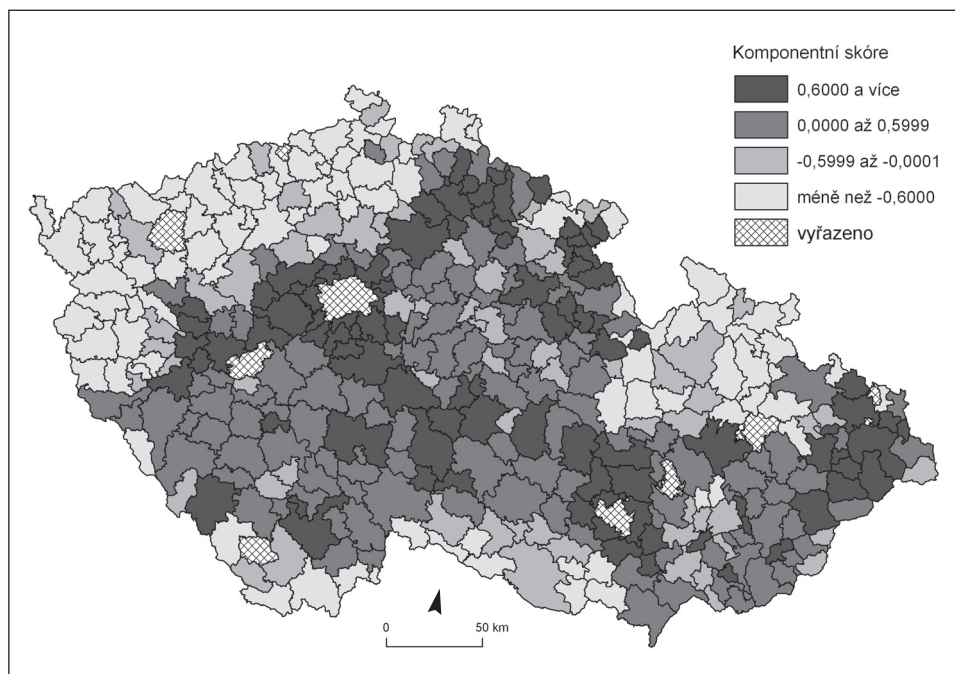

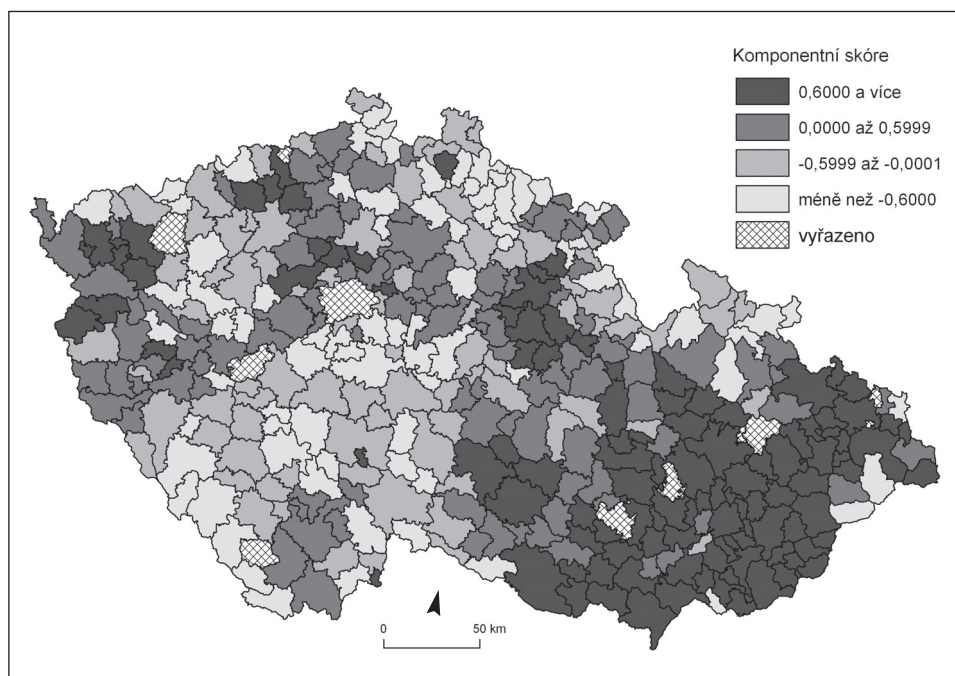
Obr. 1 – Územní variabilita komponenty „Velikost“. Zdroj: výpočet autorů.

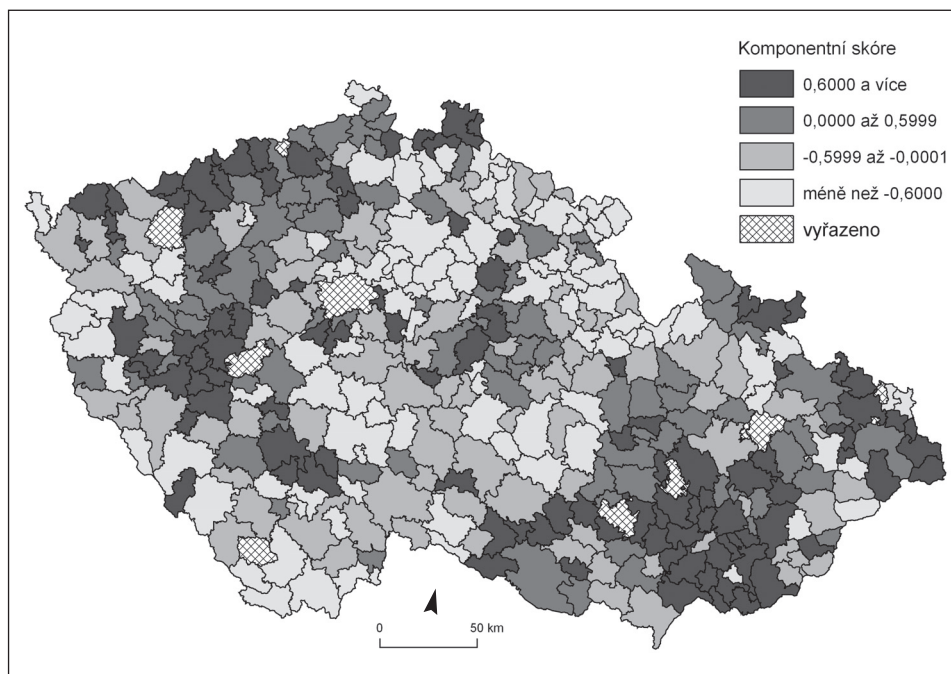
Obr. 2 – Územní variabilita komponenty „Růst“. Zdroj: výpočet autorů.

Obr. 3 – Územní variabilita komponenty „Lidský potenciál“. Zdroj: výpočet autorů.

Obr. 4 – Územní variabilita komponenty „Bydlení“. Zdroj: výpočet autorů.

Obr. 5 – Územní variabilita komponenty „Dotace obcím“. Zdroj: výpočet autorů.

mentu prohlásit spíše za „moravsko-slezskou“. POÚ se zápornými komponentními skóre této proměnné netvoří žádná výraznější prostorová uskupení.

Poslední a nejméně významnou, byť statisticky stále označitelnou za hlavní (vlastní číslo větší než 1, viz výše), je komponenta nazvaná „*Dotace obcím*“. Tato nová proměnná se výrazněji zakládá pouze na jediném původním ukazateli, kterým jsou dotace obcím. Na základě prostorového rozložení komponenty (obr. 5) není možné definovat rozsáhlejší venkovské regiony s jejím jednoznačným uplatněním. Zbývající část variability jednotlivých šestnácti původních statistických ukazatelů vstupujících do naší provedené komponentní analýzy (jejich tzv. komunalitu), kterou se nepodařilo vysvětlit nově utvořenými proměnnými, se označuje jako „jedinečnost proměnných“. Ta je podle mnohých odborníků podmíněna zejména endogenními faktory rozvoje regionů a lokalit včetně lidského faktoru, sociálního kapitálu a osobnostních charakteristik tamních obyvatel i klíčových aktérů, místně specifickými historickými událostmi a podmínkami apod. (např. Woolcock, Narayan 2000).

Z naší provedených analýz tak vyplynulo několik zásadních poznatků o povaze venkovského prostoru Česka. Na prvním místě je třeba zmínit, že základní rysy českého venkova určuje geografická poloha daných oblastí, a to jak vertikální daná funkcí a populační velikostí sídel (např. venkov v zázemí největších měst versus venkov vnitřních periferií Čech a Českomoravské vrchoviny), tak horizontální daná blízkostí a dostupností center a makropolitovou atraktivitou venkovských oblastí ve smyslu západovýchodní zonalizace, resp. gradientu ve směru severovýchod–jihozápad (Hampl 2005). Zjednodušeně se jedná o polaritu Čechy versus Morava a Slezsko danou především jejich

odlišným historickým vývojem a charakterem osídlení. Lze mezi nimi ovšem pozorovat i rozdíly v kulturních charakteristikách, jako je míra tradicionalismu (Heřmanová, Chromý a kol. 2009), religiozity (Havlíček, Hupková 2008), případně regionální identity (Chromý, Janů 2003; Chromý, Kučerová, Kučera 2009; Siwek 1999). První jmenovaná diferenciací prostoru je vyjádřena komponentou „Velikost“, druhá komponentou „Růst“, přičemž obě uspořádání jsou v čase značně stabilní (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Souvisejí jednak s intenzitou využití prostoru spojenou s odlišnou ekonomickou specializací, mírou industrializace a urbanizace (Kárníková 1965) a jednak s polaritou nadnárodního systému, umocněnou změnami geopolitického a hospodářského uspořádání středoevropského prostoru na konci 80. let 20. století a projevující se v odlišné úspěšnosti regionů během období společenské transformace (Blažek 1996; Štika 2004).

Převážné vnitřní faktory této úspěšnosti (za něž bývají považovány kvalita lidského, případně sociálního kapitálu, viz např. Jančák, Havlíček, Chromý, Marada 2008; Schuller 2000; Blažek, Netrdová 2009) jsou obsaženy ve třetí komponentě „Lidský potenciál“. Tu určuje zděděná ekonomická specializace jednotlivých oblastí (Hampl 2005), kdy například odvětví těžby, těžkého průmyslu (Kopačka 2004) nebo zemědělství (Jančák, Götz 1997; Bičík, Jančák 2005) soustředěná v určitých regionech Česka nevyžadovala vysoce kvalifikovanou a vzdělanou pracovní sílu. Ta se ovšem v současných transformovaných hospodářských podmínkách hůře uplatňuje na trhu práce (Tomeš 1996).

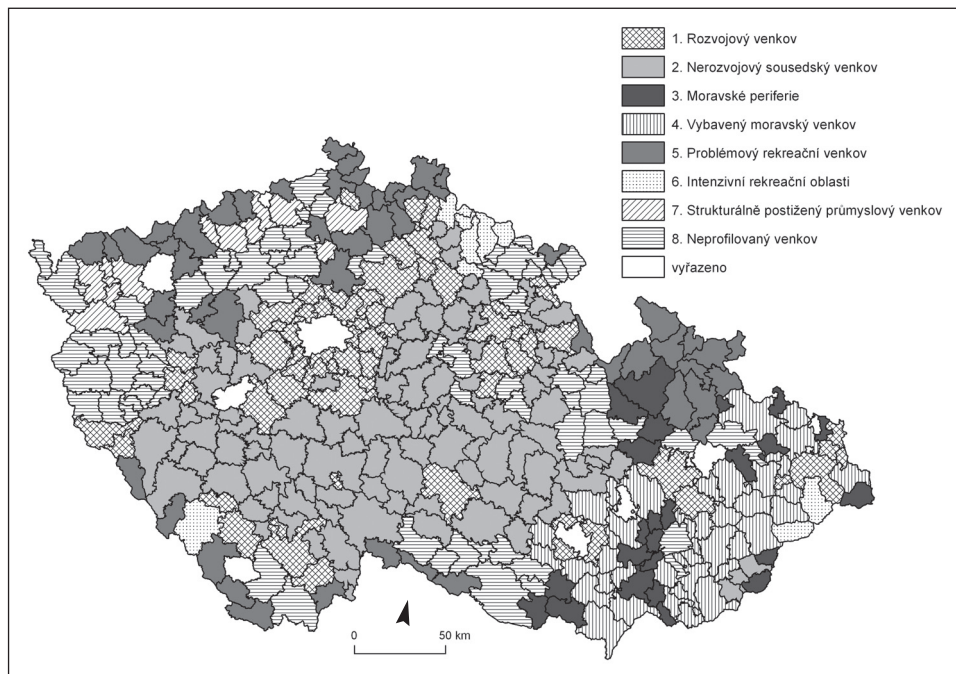
V územním rozložení komponenty „Lidský potenciál“ je dále patrná další poměrně výrazná dichotomie venkovského prostoru: české po druhé světové válce dosidlované pohraničí versus stabilně osídlené vnitrozemí. Ta se projevuje především v charakteristikách sociokulturní povahy (tj. zejména podíl rodáků v zájmových obcích k roku 2001; blíže viz Kuldová 2005; Kučera, Kuldová 2008), které dnes do značné míry podmiňují také rozdílné voličské chování, politické preference a občanskou angažovanost v těchto oblastech (viz např. Daněk 2000). V našich analýzách nicméně ukazatele z oblasti volební statistiky přispívaly spíše k vysvětlení první komponenty „Velikost“. To potvrzuje například závěry výzkumu Kosteleckého (1996) o neméně významné diferenciaci volebního chování podle velikostních kategorií sídel.

6. Typologie venkovského prostoru podle potenciálu rozvoje

Z analýzy prostorových vzorců jednotlivých charakteristik venkovských obcí vyplývá, že mezi proměnnými jsou v různých územích odlišné vztahy. Toto zjištění dokládá oprávněnost tvrzení, že venkovský prostor v Česku není homogenní a lze rozlišit několik základních typů venkova podle potenciálu jeho rozvoje. Navrhovanou typologií venkovského prostoru zachycuje obrázek 6. Pro každý typ venkova pak tabulka 4 udává průměrné hodnoty šestnácti charakteristik osídlení, obyvatelstva a hospodářství vstupujících od počátku do všech našich analýz. S použitím těchto údajů můžeme navržené typy venkovského prostoru vhodně pojmenovat a charakterizovat.

1. Rozvojový venkov. Jedná se o shluk POÚ ležících v zázemí největších měst a při rozvojových osách a hlavních dopravních koridorech spojujících jádrové oblasti. Vyznačuje se poměrně silným populačním i hospodářským růstem.

Obr. 6 – Typologie venkovského prostoru Česka podle potenciálu rozvoje

Vyazuje nejvyšší migrační saldo k roku 2005 a nejvyšší podíly nově postavených domů, dále pak nejvyšší celkové objemy dotací právními subjekty na celkový počet příjemců mezi roky 1998 a 2005 s tím, že příjemce představovaly spíše jiné právní subjekty než obce. Tamní populace dosahuje nejvyšších hodnot indexu vzdělanosti a nejnižší míry nezaměstnanosti. Obyvatelé pravděpodobně nacházejí zaměstnání v blízkých velkých městech a centrech, jelikož v oblasti je druhá nejvyšší vyjížďka za práci mimo hranice obce. Zároveň je zde druhá nejlepší vybavenost spoji hromadné dopravy. Z hlediska občanské angažovanosti charakterizuje tento shluk poměrně nízká volební účast ve volbách do místních zastupitelstev v roce 2006. To může být mj. způsobeno neznalostí místních politických představitelů a lokálních problémů rozvoje z důvodu vysoké fluktuace obyvatel a nedostatečné obeznámenosti s novým prostředím. Tento typ zahrnuje také tradiční rekreační oblasti využívané často právě obyvateli velkých měst (Posázaví, Poberouní, Český ráj), a proto disponuje poměrně vysokými hodnotami turisticko-rekreační funkce. Rozvojový potenciál tohoto venkovského prostoru je v oblasti lidských zdrojů a hospodářských aktivit velmi vysoký, z hlediska sociálních aspektů a komunitního života spíše nižší.

2. *Nerozvojový sousedský venkov.* Tento typ vyplňuje převážnou část vnitrozemí Čech, zejména na jih od Prahy, a na východě zasahuje až na Českomoravskou vrchovinu. Zahrnuje většinu hospodářsky slabých území ležících při hranicích krajů (tzv. vnitřní periferie). Název typu má vystihovat špatnou občanskou vybavenost a ekonomickou slabost tohoto prostoru, zároveň však vysokou míru tradiční sociální kontroly venkovských komunit a sousedskou sounáležitost (Zemánek 2003). Do této oblasti přišel mezi roky 1998 a 2005

nejmenší objem dotací právním subjektům, včetně samotných obcí. Příslušné POÚ mají nejnižší počet odjezdů spojů veřejné dopravy a druhý nejnižší podíl obyvatel žijících v bytech s připojením k centrálnímu rozvodu zemního plynu (což do značné míry ovlivňuje i skutečnost, že v tomto prostoru se nachází populačně nejmenší obce s nízkými obecními rozpočty a tudíž nevýraznými investičními možnostmi, kdy navíc rozdrobená struktura osídlení velmi prodražuje budování občanské vybavenosti a poskytování veřejných služeb). Tento venkovský prostor nejrychleji populačně stárne, má velmi výrazné zastoupení obyvatel starších 65 let při nejnižším podílu nových domů postavených mezi lety 1991 a 2001. Přesto se jeho lidský kapitál jeví spíše jako dobrý (oblast vykazuje druhou nejnižší míru nezaměstnanosti, průměrnou výši indexu vzdělanosti, vyšší podíly rodáků, tedy osob s předpokládanou vyšší mírou regionální identity – viz Kuldová 2005). Také voličská účast v komunálních volbách patří k těm nejvyšším, ačkoli zde bylo v roce 2006 nejméně kandidátů na počet mandátů. V tomto ohledu se zde snoubí sousedská sociální kontrola, vůle delegovat zástupce pro upozornění na místní problémy rozvoje s absencí politických elit a autorit. Zatímco sociální faktory (lidský a sociální kapitál, kulturní klima) jsou zde příznivé, ekonomické faktory rozvoje se v tomto prostoru příliš neuplatňují.

3. *Moravské periferie.* Představují specifický typ zasahující pouze na území historických zemí Moravy a Slezska a zahrnující další část vnitřních periferií státu. Jako jediný z typů vykazují záporné migrační saldo k roku 2005, druhou nejvyšší míru nezaměstnanosti v roce 2005 a spíše nižší hodnoty indexu vzdělanosti. Z hlediska hodnot ostatních ukazatelů se pak již velmi blíží charakteru zbylých částí moravského prostoru. Obce dosahují poměrně velké populační velikosti, jsou vybavené plynem i spoji, žije zde vysoké procento obyvatel narozených v místě nynějšího trvalého bydliště. Turisticko-rekreační potenciál oblasti je druhý nejnižší. Přestože rozvojový potenciál může být s ohledem na dobrou občanskou vybavenost obcí vysoký (obce nemusí řešit problém rozsáhlých investic do infrastruktury a mohly by soustředit pozornost k investičním akcím pro rozvoj lokalit a regionu, viz Perlín, Šimčíková 2008), v oblasti lidských zdrojů je potenciál rozvoje spíše nízký a obdobně je tomu i u ekologických faktorů rozvoje (např. nevelká atraktivita takového typu venkovského prostoru pro rekreaci).

4. *Vybavený moravský venkov.* Jedná se o další výhradně moravsko-slezský typ. Stejně jako předchozí vykazuje velkou vybavenost obcí technickou infrastrukturou a veřejnými službami. Tamní POÚ mají nejvyšší počty spojů hromadné dopravy (také druhou nejvyšší vyjížďku do zaměstnání) a jednoznačně nejvyšší podíly obyvatel žijících v bytech s připojením na centrální rozvod zemního plynu. Obdobně jako u druhého typu můžeme konstatovat značnou podmíněnost těchto charakteristik sídelní strukturou (velké venkovské obce a sídla s vysokými podíly trvale obydlených domů; viz Marada 2008). Migrační stabilitu oblasti dokazuje nejvyšší podíl rodáků v rámci představovaných typů. Zdejší obyvatelstvo také vykazuje značnou občanskou angažovanost měřenou druhou nejvyšší voličskou účastí v komunálních volbách roku 2006 při nadprůměrném počtu kandidátů na počet mandátů (což může mj. podmiňovat prokazatelný tradicionalismus Moravy; Chromý, Kučerová, Kučera 2009). Ovšem turisticko-rekreační potenciál je zde vůbec nejnižší. Rozvojový potenciál tohoto venkovského prostoru je tak sice s ohledem na vybavenost obcí a socio-kultur-

ní faktory rozvoje velmi příznivý, jeho ekonomická specializace je však poměrně nejednoznačná.

5. *Problémový rekreační venkov.* Tento shluk POÚ se rozprostírá ve velké části českého pohraničí dosidlovaného po druhé světové válce. Jsou pro něj charakteristické spíše populačně větší obce (velikostně značně diferencované podle jejich polohy) s nejnižším podílem trvale obydlených domů a druhým nejvyšším rekreačně-turistickým potenciálem. Na základě toho se domníváme, že se jedná o turisticky atraktivní venkovskou oblast s vysokým zastoupením objektů druhého bydlení (srv. Vágner, Fialová a kol. 2004). Zároveň však představuje problémovou oblast z hlediska společenského a ekonomického. Je to shluk POÚ s nejvyšší mírou nezaměstnanosti a nízkými hodnotami indexu vzdělanosti. Volební účast při komunálních volbách v roce 2006 byla druhá nejnižší, ačkoli v průměru zde byl nejvyšší počet kandidátů na počet mandátů. Oba tyto rysy volebního chování mohou být výrazem nespokojenosti obyvatel s životními podmínkami v daném území (kandidatura jako snaha prosazovat určité zájmy, neúčast ve volbách ve smyslu apatie a demonstrace nesouhlasu s politickým děním). Jakožto oblast dosidlovaná po druhé světové válce vykazuje tento typ druhé nejnižší podíly rodáků a nízký podíl obyvatel starších 65 let. Plynofikace dosahuje s ohledem na charakter reliéfu nejnižších hodnot. Tento typ venkova má nepříznivý rozvojový potenciál v oblasti lidských zdrojů, hospodářské výkonnosti i společenské soudržnosti. Nejvyšší potenciál rozvoje skýtá atraktivní prostředí pro turistiku, která však zároveň nemůže být jedinou ekonomickou činností.

6. *Intenzivní rekreační oblasti.* Turistický ruch a s ním spojené aktivity jsou proti tomu dominantním hospodářským odvětvím tohoto typu. Turisticko-rekreační funkce je zde nejvyšší (dvojnásobná oproti předchozímu typu), zároveň je zde druhý nejnižší podíl trvale obydlených domů. Míra nezaměstnanosti je poměrně nízká při současném nejnižším podílu obyvatel vyjíždějících za prací za hranice obce. Obyvatelstvo dosahuje druhých nejvyšších hodnot indexu vzdělanosti. Ačkoli migrační saldo je nejnižší v rámci všech typů, v oblasti nacházíme nadprůměrný podíl nových domů postavených v 90. letech 20. století. Ty pravděpodobně v mnoha případech slouží jako sezónní byty pro bohatší klientelu (Vágner, Fialová a kol. 2004). Rozvojový potenciál této venkovské oblasti lze z hlediska environmentálního, ekonomického a kvality lidského kapitálu zařadit mezi nejvyšší. Značné riziko však vyplývá z dominance jediného hospodářského odvětví a také v aspektech komunitního života a sociálních vztahů.

7. *Strukturálně postižený průmyslový venkov.* Je specifickou oblastí severních Čech. Společenskými charakteristikami se blíží typu 5 (zejména nejnižšími hodnotami indexu vzdělanosti, vysokou mírou nezaměstnanosti, nejnižšími podíly rodáků a osob starších 65 let, nejnižší voličskou účastí). Oproti tomuto typu však příslušné POÚ nedisponují vysokou turisticko-rekreační funkcí ani nízkými podíly trvale obydlených domů. Poměrně vysokých kladných hodnot dosahovalo v roce 2005 migrační saldo. Zdejší obce jsou také dobře vybavené technickou infrastrukturou a spoji veřejné dopravy. Navíc zde byly mezi lety 1998 a 2005 poskytovány nejvyšší objemy dotací právním subjektům. Přesto je rozvojový potenciál tohoto venkovského prostoru stále nejnižší a to ve všech sférách rozvoje – ekologické, ekonomické i sociální.

8. *Neprofilovaný venkov.* Je posledním shlukem, vyplňujícím z velké části zbylá území. Dané POÚ vykazují víceméně průměrné hodnoty všech námi

sledovaných ukazatelů. Nacházejí se zde převážně nerůstové populačně malé obce s podprůměrnou občanskou vybaveností. Index vzdělanosti dosahuje druhé nejnižší hodnoty. Tento prostor má ve většině ohledů nevelký rozvojový potenciál. Dalo by se říci, že do značné míry dosud nevyužitý. V každém případě je jeho charakter nejasný a do budoucna nejistý.

7. Závěr

Představená typologie venkovského prostoru z hlediska rozvojového potenciálu potvrzuje klíčový význam faktorů velikosti a geografické polohy pro diferenciaci venkovských obcí v Česku. Význam těchto faktorů pro celý systém osídlení byl již mnohokrát dokumentován (viz např. Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl 2005). Faktor velikosti jednoznačně definuje především moravský venkov (typy „Vybavený moravský venkov“ a „Moravská periferie“). Malé obce dále rozdělené do většího počtu malých sídel naopak vytvářejí charakteristický typ českého venkova mimo významná rekreační a industrializovaná území. Nejčtenější typ „Nerozvojový sousedský venkov“ v sobě zahrnuje jak významný faktor malé velikosti, tak i faktor periferní polohy (Musil, Müller 2008a).

Ve vymezení jednotlivých typů se také do určité míry projevila dichotomie mezi po roce 1945 dosídlovaným pohraničím a vnitrozemím, která významně ovlivňovala hodnoty některých charakteristik vstupujících do analýzy (viz např. Kuldová 2005). V prostoru pohraničí se vyskytují čtyři typy venkova: „Strukturálně postižený průmyslový venkov“, „Intenzivní rekreační oblasti“, „Problémový rekreační venkov“, „Neprofilovaný venkov“. Je ovšem třeba zdůraznit, že existence těchto typů není jednoznačným výsledkem odsunu německého obyvatelstva po druhé světové válce, ale je spíše odrazem obecnějších procesů uplatňujících se ve specifických podmínkách různých částí českého pohraničí (srv. Hampl 2000). Vliv širších společensko-ekonomických podmínek se také velmi výrazně projevil při utváření typu „Rozvojový venkov“, kde zejména dominující suburbanizace a změna způsobu života obyvatel ve venkovských obcích proměnila i původní venkovský charakter oblastí.

Typologie venkovského prostoru z hlediska rozvojového potenciálu prokázala hlubší diferenciaci venkovského prostoru Česka. Jako základní faktor této diferenciaci je možné považovat faktor velikosti obcí a dále faktor růstu, ve kterém se projevují aktuální změny počtu obyvatel, počtu domů a další růstové ukazatele. Výsledkem typologie je jednoznačné odlišení tří hlavních typů venkova, které se dále dělí do dalších typů. Za první z nich lze považovat venkov v zázemí velkých měst, kde charakteristické znaky venkova jsou postupně smývány vlivy města. Jako druhý typ venkova lze označit český nerozvojový venkov s charakteristickým vymezením jižně v širším pásu od Rakovníka přes středo-jihoecké pomezí až do prostoru Vysočiny. Tento relativně široký pás venkovských obcí pokrývá i vymezení periferních oblastí podle Musila a Müllera (2008a), ale jeho námi prezentované vymezení je mnohem širší. Třetím charakteristickým typem venkova je moravský venkov, byť se v předložené typologii dále rozpadá do více podobných typů. Předložené typy venkovského prostoru v ostatním území ovlivněné buď odsunem německého obyvatelstva nebo specifickými rekreačními funkcemi jsou z hlediska svého rozsahu výrazně menší.

Typologie venkova může sloužit jako jeden z podkladů pro tvorbu podrobnějších studií rozvoje venkova v duchu konceptu „nového venkovského paradigmatu“ (OECD 2006). Tento koncept zdůrazňuje nutnost vytváření dílčích nástrojů rozvoje přizpůsobených potřebám jednotlivých typů venkova nebo pro řešení specifických problémů venkovského prostoru. Typologie venkova umožňuje přesnější formulování jednotlivých nástrojů lokálního rozvoje pro hospodářsky slabé oblasti, a je tedy v souladu s obecnými cíli současné regionální politiky. Využití specifických rozvojových nástrojů pro jednotlivé typy venkova je v souladu s trendem „decentralizace a zjednodušení rozhodovacích procesů současné regionální politiky s cílem posílení rozhodovacích procesů na regionální a lokální úrovni pro zvýšení efektivního využití nástrojů regionální politiky a zkrácení vzdáleností mezi poskytovatelem a příjemci podpory“ (Tvrdouš 2010). Důraz formulovaný jak v novém venkovském paradigmatu, tak v cílech regionální politiky odpovídá významu přisuzovanému v oblasti regionálního rozvoje moderním institucionálním teoriím (např. Lundvall 1992; Asheim 1992; srv. Blažek, Netrdová 2009). Vymezení rozdílných typů umožňuje podrobněji sledovat lokální a mikroregionální rozdíly diferenciace venkovských obcí a lépe sledovat možnosti využití podpůrných prostředků, včetně absorpční kapacity pro využití jednotlivých typů podpory ať již ze státních tak i z evropských fondů. Při znalosti rozdílných výchozích podmínek v jednotlivých typech je možné také lépe formulovat nástroje podpory s přihlédnutím k jednotlivým specifickým oblastem. To by mělo být cílem i politiky podpory venkova v rámci II. pilíře Společné zemědělské politiky v dalším programovacím období Evropské unie. V dalším studiu je dále možné formou případových studií prověřovat specifické rysy jednotlivých typů venkova a prověřovat navrženou typologii i z hlediska kvalitativních dat.

Předložená studie představuje pohled na diferenciaci venkovských obcí z hlediska kvantitativních dat dokumentujících současnou strukturu sociálně geografických jevů mezi venkovskými oblastmi v Česku. Jednotlivé ukazatele, byť zaznamenávají pouze aktuální situaci ve venkovských obcích, jsou ovlivněny dlouhodobými vývojovými trendy. V dalším studiu bude nutné zpracovanou typologii ověřit podrobným zkoumáním vnitřních podmíněností rozvoje venkova na lokální úrovni. Místně specifické sociální a kulturní podmínky totiž mohou hrát významnou roli v ovlivňování úspěšnosti či neúspěšnosti rozvoje určitých oblastí. Předpoklady rozvoje venkova i nadále budou zvláště ve velmi malých obcích determinovány kvalitou lidských zdrojů a mírou aktivity aktérů lokálního rozvoje.

Literatura:

- BARTOŇOVÁ, D. (1996): Regionální difference sociálně-demografických znaků obyvatelstva. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. DemoArt, Praha, s. 127–154.
- BIČÍK, I. (2005): Proměny geografie zemědělství. Geografie, 110, č. 2, s. 91–102.
- BIČÍK, I., JANCÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Univerzita Karlova v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 104 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, klasifikace. Karolinum, Praha, 211 s.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. Geografie, 101, č. 4, s. 265–277.

- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2009): Can development axes be identified by socio-economic variables? The case of Czechia. *Geografie*, 114, č. 4, s. 245–262.
- ČERMÁK, Z. (1996): Transformační procesy a migrační vývoj v České republice. In: Hampl, M. a kol.: *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. DemoArt, Praha, s. 179–197.
- ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009): Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie*, 114, č. 1, s. 37–51.
- DANĚK, P. (2000): Existuje politická kultura českého pohraničí? *Geografie*, 105, č. 1, s. 50–62.
- Demographic Yearbook (2007), United Nations, United Nations Statistics Division, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2007.htm>.
- DOUWE van der PLOEG, J., RENTING, H., BRUNORI, G., KNICKEL, K., MANNION, J., MARSDEN, T., de ROEST, K., SEVILLA-GUZMÁN, E., VENTURA, F. (2000): Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*, 40, č. 4, s. 391–408.
- FÁZIKOVÁ, M., LACINA, P. (2001): Teoretické a metodologické prístupy pre vymedzenie vidieckeho priestoru. *Acta oeconomica et informatica*, č. 2, s. 34–38.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Karolinum, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. *Geografie*, 105, č. 3, s. 241–254.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 147 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. Univerzita Karlova v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 328 s.
- HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2008): Religious landscape in Czechia: new structures and trends. *Geografie*, 113, č. 3, s. 302–319.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. *Geografie*, 106, č. 1, s. 1–11.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2008): Innere und äussere Peripherie am Beispiel Tschechiens. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 150, s. 299–316.
- HENDL, J. (2004): Přehled statistických metod zpracování dat. Portál, Praha, 583 s.
- HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): Kulturní regiony a geografie kultury. ASPI, Praha, 348 s.
- HIRSCHMANN, A. O. (1958): *The Strategy of Economic Development*, New Haven, Yale Univerzity Press, 217 s.
- CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXXVIII, č. 1, s. 105–117.
- CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009): Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders – The case of Czechia. *Region and Regionalism*, 9, č. 2, s. 9–19.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 81 s.
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008): Regional differentiation of selected conditions for the development of human and social capital in Czechia. *Geografie*, 113, č. 3, s. 269–284.
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? *Academia*, Praha, 304 s.
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914. ČSAV, Praha, 401 s.
- KOPAČKA, L. (2004): Convergence and divergence trends in Czech economy before and after the geopolitical break in 1989. *European Spatial Research and Policy*, 11, č. 1, s. 31–60.

- KOSTELECKÝ, T. (1996): Komunální volby jako mechanismus výběru místních politických elit. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Univerzita Karlova v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 353–360.
- KUČERA, Z., KULDOVÁ, S. (2008): Designated landscape values versus local attachment – A preliminary survey. In: Majerová, V. (ed.): Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Venkov je náš svět, Countryside – Our World. ČZU, Praha, s. 108–120.
- KULDOVÁ, S. (2005): Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod. *Geografie*, 110, č. 4, s. 300–314.
- LUNDVALL, B. A. (1992): National System of Innovation: Towards a Theory of Innovation and interactive Learning. Pinter, London.
- MARADA, M. (2008): Transport and geographic organization of society: Case study of Czechia. *Geografie*, 113, č. 3, s. 285–301.
- MARADA, M., KVĚTOŇ, V. (2010): Diferenciace nabídky dopravních příležitostí v českých obcích a sociogeografických mikroregionech. *Geografie*, 115, č. 1, s. 21–43.
- MARSDEN, T., SONNINO, R. (2008): Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, 24, s. 422–431.
- MARSDEN, T. (2009): Mobilities, vulnerabilities and sustainabilities: Exploring pathways from denial to sustainable rural development. *Sociologia Ruralis*, 49, č. 2, s. 113–131.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. *Územní plánování a urbanismus*, 15, č. 2, s. 67–72.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008a): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*, 44, č. 2, s. 321–348.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008b): Vnitřní periferie v České republice, sociální soudržnost a sociální vyloučení. CESES, FSV UK, Praha, 52 s.
- MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. Gerald Duckwords, London, 168 s.
- OUŘEDNÍČEK, M., ed. (2006): Sociální geografie pražského městského regionu. Univerzita Karlova v Praze, PŘF, KSGRR, 159 s.
- PERLÍN, R. (1998): Typologie českého venkova. *Zemědělská ekonomika*, 44, č. 8, s. 349–358.
- PERLÍN, R., KULDOVÁ, S. (2008): Typology of rural areas. In: Majerová, V. (ed.): Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Venkov je náš svět, Countryside – Our World. ČZU, Praha, s. 487–509.
- PERLÍN, R., ŠIMČÍKOVÁ, A. (2008): Criteria of a successful rural municipality. *Europa XXI*, 17, s. 29–43.
- PERROUX, F. (1950): Economic Space, Theory and Applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64, č. 2, s. 89–104.
- Program rozvoje venkova České republiky na období 2007–2013. Ministerstvo zemědělství ČR, <http://eagri.cz/public/eagri/venkov/program-rozvoje-venkova/>, Praha 2007, 307 s.
- SCHULLER, T. (2001): The complementary roles of human and social capital. *ISUMA – Canadian Journal of Policy Research, Social Capital*, 2, č. 1, s. 18–24.
- STWEK, T. (1999): Příspěvek ke zkoumání etnické hranice. *Geografie*, 104, č. 1, s. 1–12.
- SLEZÁK, L. (1978): Zemědělské osídlování pohraničí Českých zemí po druhé světové válce. Blok, Brno, 189 s.
- SPURNÁ, P. (2008): Geograficky vážená regrese: metoda analýzy prostorové nestacionarity geografických jevů. *Geografie*, 113, č. 2, s. 125–139.
- ŠTIKA, R. (2004): Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje. *Geografie*, 109, č. 1, s. 15–26.
- ŠTOLBOVÁ, M. (2008): Vymezování LFA a podpory hospodaření v méně příznivých oblastech. Redakčně upravená závěrečná zpráva projektu NAZV QF 3082 „Aktualizace a prohloubení vymezených méně příznivých oblastí a regionálních plánů pro nové programové období EU“, Výzkumný ústav zemědělské techniky, Praha, 156 s.
- The New Rural Paradigm: Policies and Governance (2006): OECD Rural Policy Reviews, http://www.unisi.it/cipas/ref/OECD_2006_Rural_Paradigm.pdf, 164 s.
- TOMEŠ, J. (1996): Vývoj regionálních rozdílů v nezaměstnanosti jako indikátor transformačních změn. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Univerzita Karlova v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, s. 255–301.
- TVRDON, J. (2010): The Regional Policy within Knowledge-Based Economy. In: Ivanička, K. (ed.): Overcoming Crisis – Creation of the New Model for Socio-Economic Develop-

- ment of Slovakia. National Centre for European Global Studies of the Slovak Republic, University of Economics in Bratislava, s. 409–430.
- VACH, M. a kol. (2005): Pěstování mezipločin v různých půdně-klimatických podmínkách České republiky. Výzkumný ústav rostlinné výroby v Ústavu zemědělských a potravinářských informací, Praha, 35 s.
- VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. a kol. (2004): Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku. Univerzita Karlova v Praze, PrF, KSGRR, Praha, 286 s.
- VOSTAL, J. a kol. (2003): Hodnocení struktury a kvantifikace faktorů ovlivňujících intenzitu zemědělské výroby: Charakteristické znaky, dopady a jejich ekonomické hodnocení. Závěrečná zpráva projektu. Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha, 64 s.
- WOODS, M. (2008): Social movements and rural politics. *Journal of Rural Studies*, 24, s. 129–137.
- WOOLCOCK, M., NARAYAN, D. (2000): Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*, 15, č. 2, s. 225–249.
- ZEMÁNEK, L. (2003): Lokální kultura v životě našeho venkova. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Univerzita Karlova v Praze, PrF, KSGRR, Praha, s. 124–149.

Summary

A TYPOLOGY OF RURAL SPACE IN CZECHIA ACCORDING TO ITS POTENTIAL FOR DEVELOPMENT

The article seeks to delimit basic types of rural space in Czechia. Such space is defined as the territory of rural municipalities with a population of up to 3,000 inhabitants, aggregated at the level of municipalities, which have a authorized municipal authority (hereinafter AMA). From every AMA region, all rural municipalities were entered into the analysis, with the exception of those AMA districts, which have one or fewer rural municipalities. Current social, economic and cultural characteristics (mainly from the years 2001 to 2007) for rural municipalities were compiled to make a database. In addition to data from the 2001 Population and Housing Census, indicators from other sources, such as databases from the Ministry of Finance and the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic, were also used. Selection of these indicators focused on their potential to portray important socioeconomic phenomena, processes and factors typical of the Czech countryside and to influence the development of rural municipalities. Municipality population and recent population developments (number of inhabitants, net migration) were included in the set of observed characteristics along with socio-cultural characteristics of the population (share of natives, index of education, index of aging) and characteristics describing residents' level of civic engagement (participation in communal elections and number of candidates). The degree to which particular rural municipalities are connected to major centres is measured through the number of departing, public transport connections. Portions of newly built and permanently occupied houses, indicating local development, were also included among the observed characteristics. Data representing a municipality's economic base (share of residents commuting to work, unemployment rate) and accessibility to basic technical facilities (share of inhabitants living in flats with a connection to the gas network) were also used. Recreation represents a unique phenomenon in the Czech countryside. Intensity of recreation was observed through a measurement of tourist-recreational activities. The level of activity of a particular municipality and its citizenry in utilizing available development funding from national and especially from European sources was determined by the share of subsidies to all legal subjects in a municipality and to the municipality itself. Altogether, the average values (derived from the municipality level) of sixteen indicators, at the AMA level, were used.

The next step was the statistical analysis of above mentioned data. Principal component analysis identified four new significant variables, so-called principal components. The most important component is *size*. This consists of AMAs with large rural municipalities, a higher share of permanently occupied houses, good access to facilities and public transport services. The second most significant component is *growth*. Variables that may be regarded as

indicators of municipality growth (high positive net migration and high share of newly built houses) are important in this component. We named the third component *human potential*, due to its high positive loadings for the index of education and, partly also, for the share of natives along with negative loadings for the unemployment rate. *Housing* is the fourth and final component. It combines high loadings from a variety of different characteristics, especially with positive loadings from the share of permanently occupied houses, the share of inhabitants living in flats with a connection to the gas network and with negative loadings from the tourist-recreational function.

The results of the statistical analyses conducted show that the basic differentiation of the Czech countryside is determined by the geographical location of particular areas (with the vertical position determined by the function and population size of a given settlement and the horizontal position determined by the proximity and accessibility of centres, as well as their “macro-positional” attractiveness, in terms of a west–east gradient). The spatial distribution of selected variables indicates that a variety of relationships exist among them.

This confirms the affirmation that rural space in Czechia is not homogenous and that several types of rural space may be delimited, in terms of potential for development. We identified eight types:

1. Core countryside – This consists of AMAs located in the hinterland of the largest cities and along major development axes and main transport corridors that connect central areas.
2. Non-developmental, neighbourly countryside – This type includes a large part of the Bohemian interior, especially south of Prague and to the East, until the Českomoravská vrchovina [Bohemian-Moravian Highlands]. It consists mainly of economically weak areas, located near the borders of major administrative regions (the so-called inner peripheries).
3. Moravian peripheries – A unique type located in the historical lands of Moravia and Silesia, which embrace their own inner peripheries.
4. Equipped Moravian countryside – The second entirely Moravian-Silesian type of countryside.
5. Recreationally problematic countryside – This type of rural space consists of large parts of Czechia’s borderlands that were subject to resettlement after WWII.
6. Intensive recreational areas – Significant dominance of recreation and related activities, located in mountainous parts of the borderlands, such as Krkonoše, Šumava or Beskydy.
7. Structurally affected industrial countryside – Specific type of rural municipalities to be found especially in structurally affected regions of northern Bohemia.
8. Non-specified countryside – This final type consists of rural areas that are not included in any of the previous seven types.

The presented differentiation of rural municipalities is based on the use of quantitative data to document current social-geographical phenomena in Czechia’s rural space. Although they only present the current situation in rural municipalities, the indicators used are influenced by long-term development trends. The typology presented should be further verified through qualitative research of internal development conditions of the countryside at the local level.

Fig. 1 – Territorial variability of the *Size* component. In the legend: component scores, hatch pattern: excluded.

Fig. 2 – Territorial variability of the *Growth* component. In the legend: component scores, hatch pattern: excluded.

Fig. 3 – Territorial variability of the *Human potential* component. In the legend: component scores, hatch pattern: excluded.

Fig. 4 – Territorial variability of the *Housing* component. In the legend: component scores, hatch pattern: excluded.

Fig. 5 – Territorial variability of the *Subsidies for municipalities* component. In the legend: component scores, hatch pattern: excluded.

Fig. 6 – The typology of rural space in Czechia according to its potential for development. 1 – Core countryside, 2 – Non-developmental neighbourly countryside, 3 – Mora-

vian peripheries, 4 – Equipped Moravian countryside, 5 – Problematic recreational countryside, 6 – Intensive recreational areas, 7 – Structurally affected industrial countryside, 8 – Non-specified countryside; white – excluded.

Pracoviště autorů: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43, Praha 2; e-mail: perlin@natur.cuni.cz; ku@natur.cuni.cz; kucera12@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 27. 11. 2009; do tisku bylo přijato 3. 5. 2010.

Citační vzor:

PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 161–187.